

Humaniora i välfärdssamhället

En inledning

ANTON JANSSON,
RAGNI SVENSSON STRINGBERG
& JOHAN ÖSTLING

I den här boken kommer läsaren att stöta på flera helt centrala samhällsfrågor för Sverige under perioden mellan 1940- och 1980-talen: brott och straff, skola och pedagogik, kristendom och sekularisering, invandring och tvåspråkighet, kulturarv och stadsförnyelse, miljödebatt och ekologi, försvar och propaganda, press och bokmarknad, folkhemmets samhällsvisioner och reformpolitik. Många viktiga delar av den svenska politiken, samhället och kulturen kommer med andra ord att beröras. Men det är också – framför allt – en bok om humaniora. För vad kapitlen i antologin har gemensamt är att de på ett eller annat vis knyter an till och behandlar det humanistiska kunskapsområdet och humanister verksamma i efterkrigstidens välfärdssamhälle.

Humaniora och humanister uppfattades dock under efterkrigstiden ofta närmast som sociala problem och politiska bördor, vilket kommer att belysas i Hampus Östh Gustafssons kapitel. Även om humaniora på universiteten expanderade under perioden och var djupt rotad i samhället hade humanister svårare att motivera sin existens än företrädare för andra vetenskapsgrenar, som medicin, naturvetenskap och samhällsvetenskap.¹ Det florerade många nidbilder av humanister, och en uppfattning om att

humaniora var ett kunskapsområde i ”kris” etablerades under andra halvan av 1900-talet, både internationellt och i Sverige. Den här bilden fastnade ofta hos humanisterna själva, som kunde mena att humaniora satts ”på undantag” i samhället eller att en ny generation humanister övergett idealen från humanioras guldålder och därmed hamnat i ett kristillstånd.²

Uppfattningen om ett närmast konstant krisläge har levt kvar. Denna uppfattning, samt idén om att det rör sig om ett särdeles onyttigt kunskapsområde, med anklagelser om att humaniora mest är ”nöjesstudier” som ”strular till” studenters liv, har också sporrat till en motoffensiv, som varit stark under i synnerhet det senaste decenniet.³ Förutom att humaniora i Sverige har fått sin egen tankesmedja (Humtank) har det getts ut ett antal böcker där ämnesområdets roll har diskuterats och dess vikt understrukits.⁴ Härtill har det kommit ny historiskt och kunskapspolitiskt inriktad forskning, där man mer systematiskt försökt kartlägga humanioras roll och plats i utvecklingen av det moderna Sverige.⁵ Som Sverker Sörlin påstår i ett efterord till en aktuell bok på temat har humanioras (och samhällsvetenskapernas) ”verkningar i samhället varit större än vi förut vetat” och han pekar ut hur dessa kunskapsområden genomgående har varit ”en integrerad del av den moderna samhällsutvecklingen”.⁶

Humaniora i välfärdssamhället kan sägas vara en del av denna forskningstendens. Här har vi velat gå bortom såväl krisnarrativ som ensidiga hyllningstal för att i stället ge plats åt empiriska undersökningar av vad humaniora varit under efterkrigstiden, vilken roll den spelat för utvecklingen av välfärdssamhället, i vilka sammanhang humanister dykt upp och vad som varit deras värv i det moderna Sverige. Genom att utgå ifrån och fokusera på kunskapsområdet humaniora är vår ambition också att ge en ny eller kompletterande förståelse till de gängse historierna om vad som kännetecknat efterkrigstid, folkhem och välfärdssamhälle. Vår poäng är att humaniora och välfärdssamhälle hängde närmare samman än vad som vanligen syns i historieskrivningen.

För detta syfte har vi samlat ett antal svenska forskare som på ett eller annat vis arbetar med den här typen av frågor och bett dem att utifrån en empirisk studie ge ett perspektiv på humaniora i välfärdssamhället. Innan vi introducerar deras kapitel ska vi dock diskutera humaniora, humanistisk

kunskaps-cirkulation och humanistiska aktörer, samt forskningsfälten som behandlar dessa frågor något mer.⁷

Humanioras dynamiska historia

Ämnet för den här boken är med andra ord humaniora i det svenska välfärdssamhället, med särskilt fokus på efterkrigstiden. Denna låter sig definieras ganska väl som tiden från andra världskrigets slut och några decennier framåt, vanligen till kalla krigets slut kring 1990. Detta är förstås en tidpunkt som här till ofta markerar ett epokskifte i den svenska historien som ett avslut på tidsperioden som dominerades av det socialdemokratiska välfärdssamhället eller "folkhemmet". Det är ungefär här antologins kapitel rör sig i tid, även om några av författarna också gör utblickar till tiden före eller efter perioden. Humaniora är något svårare att slutgiltigt definiera. Givetvis kan man i dag definiera humaniora som de ämnen som finns och den verksamhet som bedrivs vid universitetets humanistiska fakulteter. Men ett par saker komplicerar en sådan definition i det här sammanhanget.

Dels är detta en historiskt inriktad volym, och humanioras definitioner och konnotationer har skiftat något under den undersökta perioden.⁸ De humanistiska fakulteterna är historiskt framväxta och – vilket lyfts i flera av bokens kapitel – skildes formellt från samhällsvetenskaperna först under efterkrigstiden, även om det redan dessförinnan fanns en åtskillnad mellan kunskapsområdena. Nya humanistiska ämnen har tillkommit och gamla ämnestraditioner har förlorat sin kraft. Under perioden påverkades universitetshumaniora helt visst av de förändringar i skolväsendet som nedprioriterade traditionella humanistiska kunskaper vilka tidigare dominerade läroverken, något som på sikt hade bäring på humanioras identitet och samhällspåverkan.⁹ Helt givet är det inte vad som räknas till humaniora, och utvecklingen i olika länder har gett skilda resultat: de tyska *Geisteswissenschaften*, de franska *sciences humaines*, de engelska och amerikanska *humanities* och *arts* har något olika konnotationer. Samtidigt finns en kärna av ämnen och kunskaper som generellt hör till och associeras med humaniora, utomlands såväl som i Sverige: filosofi, språk – både klassiska och moderna – samt de olika historiska ämnena är sådana. Etnologi,

kulturvetenskap och det systematiska utforskandet av estetiska områden som sker inom litteratur-, konst-, musik- och filmvetenskaperna räknas också hit, liksom ofta religionsvetenskapliga studier. Sedan finns det ämnesområden som rör sig mer i gränsområdena eller delvis har influerats av humaniora och humanister, även om de inte nödvändigtvis formellt hör till fakulteterna i dag. Antropologi är ett sådant ämne och i den här boken finns fler: psykologi, pedagogik, kriminologi och kulturarvsstudier förekommer i texterna, och en fråga som kommer att lyftas är just hur dessa förhåller sig till det humanistiska kunskapsområdet.

En annan komplikation med att definiera och avgränsa humaniora utifrån vad som bedrivs vid universitetets fakulteter är att man lämnar universiteten när man – som vi gör i den här antologin – försöker kartlägga och diskutera vilken roll och position humaniora har haft i samhället, varför den definitionen blir mindre giltig. I några bidrag berörs universitetsämnenas utveckling närmare den akademiska vardagen, men i huvudsak handlar de om humaniora och humanisters aktivitet utanför universiteten. Då blir inte kategoriseringar och gränsdragningar mellan kunskapsområden alltid så tydliga, ej heller är det alltid självklart vem som är humanist och vem som inte är det. Detta är dock helt naturligt. Att kunskapsområden förändras och tar olika form i olika sammanhang är snarast en hörnsten i det kunskapshistoriska forskningsområde som vi kommer att introducera nedan.

Humaniora har många besläktade termer och begrepp. Med "humanvetenskaper" menas oftast det som mer vardagsspråkligt ibland kallas "humsam", det vill säga en paraplyterm för de humanistiska och samhällsvetenskapliga studierna av människan.¹⁰ Ett annat närliggande begrepp är ism-formen "humanism", som har en relation till humaniora, men är ett komplext begrepp. Jonas Hansson, som skrivit om humanismens historia, har påpekat att ismen betecknar något olika, men relaterade fenomen. Dels kan begreppet syfta specifikt på renässanshumanismen, dels kan det vara ett bredare bildningsbegrepp, då ofta med just denna renässanshumanism (och antikens intellektuella liv) som ideal, dels kan det vara mer av ett politisk-filosofiskt begrepp, en ideologi som säger sig sätta människan i centrum.¹¹ Men trots att den distinktionen går att göra finns en nära relation. Renässanshumanisterna själva ägnade sig inte åt någon ism-bildning

– den etablerades på 1800-talet – men under renässansen växte det systematiska studiet av människan som ett *curriculum* fram: *studia humanitatis* eller *studia humaniora*. Utifrån detta kan modern humaniora sägas ha utvecklats, även om det är en lång och snårig väg fram till dagens universitetsfakulteter.¹² Sammantaget kan man dock konstatera att i dag, och under perioden som står i bokens fokus, är humanism en idétradition eller livshållning, medan humaniora är ett vetenskaps- eller kunskapsområde.¹³

Dessa distinktioner och diskussioner kommer att aktualiseras i antologins kapitel, om än i olika stor omfattning. I några kapitel rör man sig i humanvetenskapliga gränsområden, särskilt gentemot samhällsvetenskapen. Just gränsdragningarna, konkurrensen eller interaktionen med andra kunskapsfält är ett tema som förekommer i vissa kapitel. I ett par andra kommer humanism, eller humanismens bildningsideal och människosyn, att spela roll och dess relation till kunskapsområdet humaniora diskuteras.

Som nämndes inledningsvis har den systematiska utforskningen av humanioras identitet, roll, plats och betydelse blivit ett dynamiskt och kreativt område under de senaste åren – inte bara på svensk mark. Internationellt har det formats ett vetenskapligt forskningsfält kring humanioras historia. Under beteckningen *history of humanities* publiceras tidskrifter och böcker, anordnas konferenser och workshops, och bedrivs helt enkelt mycket forskning i syfte att förstå detta skiftande kunskapsområde historiskt. I bokens avslutning, där vi bitt Isak Hammar reflektera över antologins resultat och sätta in dem i ett större sammanhang, kommer fältet att behandlas mer utförligt. Sägas kan dock att flera av författarna har låtit sig inspireras av forskning som utförs inom det här internationella fältet, kring sådant som kanoniseringsprocesser, aktörskap och relationer till samhälls- och naturvetenskap.¹⁴

Vårt generella bidrag till forskningen inom *history of humanities* är vårt fokus på humanioras samhälleliga kunskapscirkulation. I forskningsfältet finns ofta en inriktning på just institutionell humaniora och systematisk lärdom, om så på moderna västerländska universitet eller inom lärdomsinstitutioner i andra tider och på andra platser. Men för att bättre förstå humanioras historia och dess betydelse behöver man alltså enligt vår mening studera hur humaniora verkar inom offentlighet, politik och samhälle.¹⁵

Efterkrigstidens välfärdssamhälle och humanistisk kunskap

Den svenska efterkrigstiden kännetecknades av socialdemokratins starka ställning och den därmed förbundna expansionen av välfärdspolitiken. Den historiskt unika välstandsökningen från cirka 1950 till mitten av 1970-talet gav utrymme för en rad reformer för social trygghet i linje med arbetarrörelsens ideal. Sjukförsäkring, successivt utökad semester, tilläggs-pensioner i det omdiskuterade ATP-systemet, universellt barnbidrag och, så småningom, utbyggnaden av allmän förskola hörde dit. Det var, sades det både då och senare, arbetarrörelsens ”skördetid”, tiden då Per Albin Hanssons idé om folkhemmet realiserades.¹⁶ Folkhemsbegreppet var dock inte dominerande i tiden. Statsminister Tage Erlander talade hellre om ”det starka samhället”, och Gunnar och Maj-Britt Inghe menade 1966, i en uppmärksamman och inflytelserik bok om ”den ofärdiga välfärden”, att ”folkhemmet” var daterat som begrepp, ja, ”en smula nerslitet”.¹⁷

I Sverige byggdes en socialdemokratiskt färgad välfärdsstat, som i sin tur kom att prägla landet också mot slutet av efterkrigstiden, när den socialdemokratiska politiska dominansen avtagit. Man kan dock se det som att Sverige inte bara hade en välfärdsstat, utan var ett välfärdssamhälle. Välfärdssamhället är den term som paret Inghe föredrog framför ”folkhemmet” i sin studie. Välfärden bestod inte bara av tekniska politiska reformer, utan genomsyrade samhälle och kultur och hörde till den progressivistiskt färgade svenska självbilden och identiteten.¹⁸ Gunnar Inghe var läkare och professor i socialmedicin. Maj-Britt Inghe var sociolog och socionom. Yrkestillhörigheterna är talande i sammanhanget. Välfärdsstatens bärare och uttydare befann sig nämligen ofta inom kunskapsområden som medicin, beteendevetenskap, sociologi och psykologi. Mer sällan hörde de till humaniora. Skolreformerna som ledde till läroverkens avskaffande gjorde att den trädning till nya generationer av ett humanistiskt bildningsstoff som tidigare ansetts självklart kom att avbrytas. En avhistorisering skedde som prioriterade kunskap om ”samhället” framför den om ”historien”.¹⁹

Samhällsvetenskapernas växande dominans tillhör den gängse bilden av efterkrigstidens kunskapssamhälle. Det är otvivelaktigt sant på ett plan, men ger inte en komplett bild av kunskapens situation under perioden. I

historieskrivningens logik finns det en risk för att man betraktar det som var frammbrytande i tiden som det alltigenom definierande, inte minst i perioder som präglats av en modernistisk självbild, som den svenska efterkrigstiden. Den tendensen har till exempel ofta gjort att religion inte syns i historieskrivning om perioder man anser har kännetecknats av sekularisering, även om kyrkan haft en fortsatt stor samhällsroll.²⁰ Något liknande kan sägas om humaniora under den här studerade perioden. Att andra kunskapsområden expanderade och identitetsmässigt hörde mer ihop med välfärdssamhällets reformpolitik betyder inte att humaniora försvunnit eller inte spelade någon roll. Den humanistiska kunskapen fanns kvar och var livskraftig, både i sin klassiska, konservativt uppfattade skrud och i nya former. För humaniora förändrades, och gränserna till andra kunskapsområden – särskilt samhällsvetenskap – var inte alltid tydliga. Man kan se spår och inflytanden från det föränderliga humanistiska området även i reformpolitik, socialdemokrati och samhällsvetenskapernas utveckling. Detta är anledningar till att försöka sätta humaniora i centrum också i en betraktelse av efterkrigstidens välfärdssamhälle. Och omvänt: att sätta samhället i centrum inom humanioras historia. För det vi är ute efter är vad man inom forskningsfältet kunskapshistoria talar om som samhällelig kunscaps-cirkulation.

Samhällelig kunscaps-cirkulation och humanistiska kunscaps-aktörer

Antologin behandlar alltså humanioras samhälleliga rörelse snarare än dess interna vetenskapliga dynamik eller position på universiteten. Intresset för detta hänger samman med vår utgångspunkt i den kunscapshistoriska forskningsriktning som växte sig stark under 2010-talet. Kunscapens historia, dess former, betydelser och förutsättningar, har förstås alltid studerats inom vetenskaps- och idéhistoria, eller kunscapssociologi och vetenskapsteori. Under 2000-talet har emellertid ett forskningsfält med beteckningen *history of knowledge*, *Wissensgeschichte* eller kunscapshistoria formats tydligare; precis som när det gäller *history of humanities* syns detta i konferenser, tidskrifter, centrumbildningar och bokpubliceringar.²¹

Ett av de centrala begreppen i forskningsfältet har varit *cirkulation*, då intresset varit riktat mindre mot kunskapens ursprung än mot dess rörelse mellan olika kontexter, aktörer och publik, samt vilken betydelse kunskap av olika slag har i samhället. Detta senare komplex har diskuterats under paraplybegreppet ”samhällelig kunscaps-cirkulation”, bland annat av Johan Östling och David Larsson Heidenblad.²² Med ett fokus på den samhälleliga kunscaps-cirkulationen kan man ställa frågor om vilken kunskap som tillåts ta plats, var och när; vilka händelser och konjunktioner som påverkar vilken kunskap som får betydelse; hur kunskapen förändras när den rör sig från en plats till en annan; vilken infrastruktur som behövs för kunskapens rörelse; samt vilken typ av aktörer – handlande människor – som bidrar till (eller hindrar) att kunskap rör sig i samhället.

Ett teoretiskt begrepp som utvecklats inom det här fältet är ”offentlig kunscapsarena”. Avgörande för att en viss typ av kunskap, humanistisk eller annan, ska kunna komma människor till del, är att det finns beständiga platser där den offentliggörs och syns. En kunscapsarena kan definieras, i Johan Östlings formulering, som

en plats som inom sina givna ramar erbjuder möjlighet och sätter gränser för cirkulation av kunskap. Den fungerar som en mötes- eller åskådningsplats för en viss typ av kunscaps-aktörer och en viss typ av publik. För att den ska kunna vara en arena som befördrar samhällelig kunscaps-cirkulation måste den vanligen äga ett mått av stabilitet och beständighet, även om själva kunscaps-innehållet som cirkulerar på en och samma arena kan variera över tid.²³

Offentliga kunscapsarenor bör skiljas från kunscapsinstitutioner; skolor, universitet och andra utbildningsinstitutioner och bildningsorganisationer är delvis något annat. Även om arenan äger beständighet är den inte en institution på samma vis och är mer offentlig, potentiellt tillgänglig för fler. I bokens kapitel kommer läsaren också att möta termer som infrastruktur och kunscapsfält, som är lite mer generella än det mer specifika arenabegreppet. I den ovan citerade artikeln fokuserar Östling på dagspressens kultursidor, närmare bestämt *Svenska Dagbladets* Under strecket-segment, som en kunscapsarena. Förutom detta har antologins redaktörer tidigare skrivit om hur både mediala (specifika kulturtidskrifter, tv-

program och pocketbokserier) och fysiska (politiska bokhandlar, kristna konferensinstitut, Folkets Hus) kunskapsarenor för fram en viss typ av kunskap på ett visst sätt.²⁴ Kunskapsarenabegreppet är inte bärande för antologin som helhet, men i ett antal kapitel förekommer det som analytisk ingång. Just Under strecket kommer exempelvis att beröras, liksom annan kultursidespress och tidskrifter.

Än viktigare än kunskapsarena blir i den här boken begreppet *kunskapsaktör*. Flera av studierna i antologin kretsar kring en specifik person, som på ett eller annat vis hade betydelse för humaniora i välfärdssamhället. Sådana humanistiska kunskapsaktörer kunde föra fram ett visst humanistiskt perspektiv i offentligheten, inneha en särskild position som grindvakt eller på andra sätt organisatoriskt stötta (eller sänka) specifika kunskapsformer. Humanistiska kunskapsaktörer kan man närma sig och förstå på olika vis.²⁵ En ingång är att utgå från utbildning och relation till akademisk humaniora. Universitetsföreträdare – professorer och docenter – tog ofta plats i välfärdssamhället som sakkunniga, kritiker, kunskapsförmedlare eller debattörer. Men inte bara de som nådde en position på universiteten bör räknas hit. Universitetstjänsterna var under stora delar av 1900-talet få, men många som tog akademisk examen i humaniora (eller åtminstone studerade humaniora) gjorde karriär utanför den akademiska världen och tog sig in i diverse etablissemang inom politik, kultur eller medier. I dessa positioner använde man ofta sin humanistiska kunskapsbakgrund och satte därigenom humaniora i rörelse.²⁶

Aktörskap kan man också närma sig utifrån yrkestillhörighet, även utanför universiteten. Skribenten, redaktören och översättaren är alla sådana yrkesroller eller befattningar som var helt nödvändiga för att humaniora skulle ta plats på diverse kunskapsarenor. Hit kan också räknas chefer, producenter och organisatörer, om de hade roller där de kontrollerade och befrämjade humaniora. Många av dessa hade alldeles säkert humanistisk studiebakgrund, men det var förstås inte alldeles nödvändigt; i ett sekel då autodidakten var en framträdande figur kunde även de utan formell studiebakgrund genom skribentskap eller organisationsarbete föra fram kunskap inom humanistiska ämnesområden som filosofi, språk eller historia i offentligheten. Vidare kan aktörskap förstås och analyseras utifrån roller eller framträdande, oavsett formellt yrke. Den offentliga

intellektuella är typexemplet framför andra. Men entreprenören, introduktören, den folkrörelseaktiva, nätverkaren och brobyggaren var också typer som kunde vara viktiga för att främja humaniora.

De här formerna av aktörskap är förbundna med olika typer av hierarkier och maktdimensioner. Tillgången till den universitetsutbildning som öppnade dörrar till samhällsetablissemangen var under 1900-talet än mer ojämnt fördelad än i dag och ofta förbunden med klass- och könstillhörighet. I den här boken framträder tydligt hur det etablerade Sverige fortfarande under efterkrigstiden i mångt och mycket var ett mansdominerat samhälle. Visserligen började det träda fram kvinnliga profilerade humanister under efterkrigstiden, visserligen fanns det – som Hampus Östh Gustafsson visar – en idé om humaniora som feminiserad, men de som dominerade kunskapsområdet och satt på de flesta professorsstolarna var trots allt män. I boken förekommer personer som Ingemar Hedenius, Wilhelm Sjöstrand och Emin Tengström, som även om de kom från olika ämnen och skilde sig åt ifråga om åsikter och temperament hade sin manliga professorsauktoritet gemensam. Dock trädde även kvinnor med humanistisk expertis fram i vissa frågor, som Tove Skutnabb-Kangas, som dyker upp i Ragni Svensson Stringbergs kapitel.

Man kan anlägga olika perspektiv på hur aktörer befrämjade humaniora i offentligheten. Kapitelförfattarnas metod är inte enhetlig, men som sagt ställer flera av dem en särskild person i centrum och diskuterar dennas utbildning, yrke eller offentliga framträdande. Att ta personen, aktören, som utgångspunkt är ett givande grepp i kunskapshistorien. Dels kan man helt enkelt få syn på större processer genom att låta en person illustrera eller kasta ljus på en specifik period. Dels spelade enskilda aktörers handlande ofta stor roll. Som David Larsson Heidenblad pekat på i sin bok om miljöfrågornas genombrott åren omkring 1970 så behöver man veta hur specifika människor gjorde specifika saker vid specifika tidpunkter för att verkligen förstå denna så kallade gröna vändning i det svenska samhället.²⁷ Utan att man förnekar strukturella orsaker till samhällsförändring och kunskapsgenombrott kan enstaka aktörers engagemang få stor verkan när det gäller kunskapens cirkulation i samhället.

De kunskapshistoriska perspektiven har alltså varit en utgångspunkt för oss redaktörer i formuleringen av antologins fokus. Härtill har vi, som vi

ska se nedan, erbjudit författarna att förhålla sig till begrepp som arena, aktör och cirkulation, utan att ålägga dem något teoretiskt eller metodologiskt tvång om enhetlighet. Samtidigt ger det kunskapshistoriska perspektivet en viss riktning till antologin som helhet.

Antologins huvudtema, disposition och innehåll

I det vi talat om hittills kan man urskilja några teman och vi har bett våra kapitelförfattare att förhålla sig till ett eller flera av dessa. Ett sådant tema gäller just frågan om humaniora och om humanistisk kunskapsbildning och -cirkulation. Här kan man fråga sig vad humaniora betyder, vilken typ av humanistisk kunskap som kommer ifråga i det specifika fallet och vilken status humaniora hade. Hur ser gränsdragningarna, konkurrensen och interaktionen med andra kunskapsfält ut? Sker det någon förändring över tid?

Vidare är det möjligt att fokusera på humanistiska kunskapsaktörer. Hur gjorde specifika humanistiska aktörer bruk av sin kunskap? Hur använde man sin utbildning eller sin position som humanist? I vilken mening kunde man vara humanist? Genom examen eller genom att propagera för specifika ideal eller ett specifikt kunskapsinnehåll?

Sedan kan man också vända koncentrationen mot välfärdssamhället som sådant. Här kan man fråga sig vilken betydelse humaniora i det specifika fallet hade för efterkrigstidens politiska, sociala, ekonomiska eller kulturella ordning? Hur bidrog humanister och humaniora till att forma, underbygga eller kritisera det svenska välfärdssamhället? Vilka arenor rörde sig humaniora på? Finns det några nationella eller tidsmässiga särdrag i dessa sammanhang?

Det står klart att detta är breda teman eller frågekomplex, som också kan överlappa varandra, men alla förhåller de sig på ett eller annat vis till bokens generella ämne: humaniora i det svenska välfärdssamhället under efterkrigstiden. Boken består vidare av tre delar, vilka är indelade lite annorlunda än ingångarna ovan, och har rubrikerna *Humaniora i efterkrigstidens offentlighet*, *Humaniora i efterkrigstidens akademiska landskap* samt *Humaniora i välfärd och ofärd*.

I den första delen, *Humaniora i efterkrigstidens offentlighet*, får läsaren ta

del av studier som behandlar den litterära och kulturella offentligheten på olika sätt. Press, bokmarknad och kulturdebatt var viktiga sfärer för det demokratiska samhället där humaniora och humanister hade en given hemmaplan under stora delar av 1900-talet, och skulle knappast ha fungerat utan denna expertis och kompetens.

I Hampus Östh Gustafssons inledande kapitel stiftas bekantskap med några centrala troper och typer i 1900-talets svenska offentliga humanioradebatt. Genom en analys av hur klichéer och satirer cirkulerade över tid kan man få inblick i kunskapspolitikens förändring och de olika attribut som tillskrevs humanisterna. Författaren demonstrerar hur humaniora under framför allt efterkrigstiden stämplades som en onyttig lyxföreteelse av begränsad betydelse för det svenska välfärdssamhällets utveckling. Till exempel kunde humanisternas verksamhet framställas som hobbyartad eller som ett feminint studieområde. Denna marginaliserande retorik utlöste dock med tiden en reaktion, och mer rebelliska motbilder kom att mobiliseras genom olika former av litterär aktivism.

Ann Steiners kapitel handlar om efterkrigstidens bokmarknad, en avgörande infrastruktur för kunscapscirkulation och offentlig debatt. Under perioden 1950–1980 ökade den svenska bokutgivningen kraftigt. En viktig del av den samlade utgivningen utgjordes av fackböcker av de mest skilda slag. På bokmarknaden skedde omfattande branschförändringar under perioden, vilka påverkade vilka böcker som gavs ut. I kapitlet problematiserar Steiner etablerade föreställningar om svensk fackboksutgivning under efterkrigstiden. Just fackboksutgivningen generellt har missats i tidigare forskning, som gärna uppmärksammat tidstypiska bokmarknadsfenomen som pocketboken och den politiskt inriktade debattboken. Steiner undersöker hur synen på kunskap och humanioras plats i fackboksutgivningen förändrades under efterkrigstiden. Fram träder en komplex bild: den samlade utgivningen av humaniora krympte, men vissa humanistiska ämnesområden, som språkvetenskap, växte sig starka.

I Anton Janssons kapitel sätts den tidiga efterkrigstidens livsåskådningsdebatt under lupp. Under 1900-talet blev Sverige ett av världens mest sekulära länder, och en icke-kristen världsbild och livsåskådning vann mark. Som kanske allra hetast debatterades kristendomens vara eller icke-vara på 1940- och 1950-talen. Jansson visar hur den här offentliga

debatten, eller apologetiken, som han kallar den, dominerades av humanister: filosofer och litteraturvetare med eller utan universitetsposition hörde till dem som skarpast förfäktade en ateistisk position i offentligheten. Jansson menar att det var tidstypiskt att just humanister var aktiva här och knyter detta till tidens kamp för progressiv humaniora och ett kulturradikalt bildningsbegrepp. På så vis säger kapitlet något om både ateismens och humanioras historia.

Johan Östling och David Larsson Heidenblad skriver om en specifik offentlig kunskapsarena, *Sydsvenska Dagbladets* kultursida och dess relation till Lunds universitet. I kapitlet rekonstruerar de den regionala lärdoms-kultur som förenade tidnings- och universitetsmännskor i Skåne under 1960-talet. I den tidens offentlighet fanns det täta personliga band mellan lundahumanister och *Sydsvenskans* kulturredaktion, och humaniora hade en stark, självskriven ställning på kultursidan. På ett mer generellt plan åskådliggör författarna hur förutsättningarna för cirkulation av humanistisk kunskap såg ut i detta skede och hur olika typer av centrala humanistiska kunskapsaktörer kan karakteriseras.

Kapitlen i den andra delen, *Humaniora i efterkrigstidens akademiska landskap*, närmar sig några kunskapsområden och discipliner som befann sig i ett förhållande till den humanistiska kunskapssfären som inte sällan var spänningsfyllt. Kapitlen här står i flera fall närmare den institutionaliserade universitetskunskapen än kapitlen i bokens andra delar, men även här spelar växelverkan mellan akademisk kunskap å ena sidan och offentlighet och välfärdssamhällets kunskapspolitik å den andra en stor roll.

Anders Burman tecknar i sitt kapitel några huvudlinjer i historien om pedagogikämnets roll i det svenska välfärdssamhället. Det är en historia om ett ämne som befann sig i en gränstillvaro och som ofta var omstritt. Som Burman demonstrerar saknade det en stark egen identitet och stod växelvis nära filosofi, psykologi och sociologi. Samtidigt knöts det betydande förhoppningar till ämnet, inte minst från statsmaktens sida. Under det långa socialdemokratiska regeringsinnehavet blev pedagogiken följdriktigt ett centralt kunskapsfält med målet att hantera sociala och politiska problem. Dock hade det delvis skiftande inriktningar och funktioner, vilka Burman spårar genom att analysera en serie tongivande pedagogiska tidskrifter.

Pedagogik är också ämnet för Joakim Landahls kapitel. Här behandlas främst en specifik aktör, Wilhelm Sjöstrand, och hans aktivitet på en specifik kunskapsarena, *SvD*:s Under strecket-sektion. Sjöstrand var en ledande företrädare för en mer humanistiskt och historiskt präglad pedagogikforskning, och därtill en konservativ röst som var skeptisk mot utvecklingen av den nya enhetsskolan. Sjöstrand är på sätt och vis svårkategoriserad. Han hade en mångårig karriär som en av få professorer i ämnet, skrev mängder av artiklar och var massmedialt en av de mer synliga aktörerna i sin disciplin. På samma gång var han politiskt relativt marginaliserad, och detta i en tid då just relationen mellan forskning och politik stärktes. I den meningen var han innanför och utanför på ett sätt som gör honom till en intressant spegling av relationen mellan välfärdssamhällets ideal, utbildningspolitik, medier och forskning under efterkrigstiden.

Anders Pedersson behandlar ett annat omstritt kunskapsområde, nämligen kriminologin. Kriminologin var under tidig efterkrigstid ännu inte institutionaliserad som universitetsämne, men i sin utveckling influerades och kontrollerades den av aktörer från flera olika kunskapsområden. Jurister, medicinare och samhällsvetare hade alla ett finger med i det kriminologiska spelet – och så även humanister. Mer specifikt skriver Pedersson om två filosofer, Åke Petzäll och Karl Olivecrona, och analyserar deras aktörskap utifrån institutionell förankring, nätverk och tillgång till kommunikationskanaler. Här visar han hur kriminologisk kunskap sattes i rörelse genom filosofiska diskussioner om straffets funktion. I texten berörs också frågan om vetenskapens gränsdragningar och om vem som kan räknas som humanist i ett rörligt kunskapslandskap.

I Karl Haikolas text om antikvetaren Emin Tengström ställs 1970-talets tvärvetenskapliga trend i blickfånget. Tengström verkade inom flera framväxande tvärvetenskapliga fält inriktade på dagsaktuella ämnen, som miljö, resursfrågor och mänsklighetens framtid. Han var engagerad i humanekologi, framtidsforskning och diskussioner om informationssamhället, och inte minst drev han det göteborgska Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor. Haikola visar hur Tengströms historiska perspektiv genomsyrade hans verksamhet då han menade att långa linjer var avgörande för förståelsen av människans (och jordklotets) belägenhet. Tengström talade också om humaniora såsom innehavande

”tidlös kunskap” för existentiell orientering. Förutom att Haikolas text tecknar ett porträtt av en central humanistisk aktörs agerande i förhållande till viktiga samtidsfrågor kan den även ses som ett bidrag till en förhistoria till dagens diskussioner om ”integrativ humaniora”.²⁸

I den tredje delen, *Humaniora i välfärd och ofärd*, hamnar politik och samhälle än mer i fokus. Detta genom att humaniora eller humanister här dyker upp som en integrerad del av samhällsförändringar och policy i välfärdssamhället. Det kan röra mer väntade områden – som reformpolitik inom språk och kultur, eller mer oväntade, som totalförsvaret.

Peter Bennesveds och Marie Cronqvists text om psykologiskt försvar ställer pedagogen och psykologen Torsten Husén i centrum. Denne konceptualiseras inte enbart som kunskapsaktör, utan författarna lanserar termen *kunskapsstrateg* som ett starkare begrepp för den typ av målmedveten agens som Husén stod för. Textens bredare ämne är genombrottet för psykologiskt försvar under tidig efterkrigstid genom inrättandet av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar. Även här finns diskussioner om humanioras gränser och relationer till andra kunskapsområden, inte minst till samhällsvetenskapen. Pedagogen Husén hade en humanistisk studiebakgrund och en stark identitet som humanist, samtidigt som han förfäktade och tillämpade samhällsvetenskapliga praktiker som en positivistiskt orienterad beteendevetenskap.

Även Fredrik Bertilssons kapitel handlar om försvaret, dock primärt under den senare delen av efterkrigstiden. Han intresserar sig för hur humanistisk kunskap blev användbar i det svenska försvaret i takt med informationsteknikens landvinningar och framväxten av nya former av så kallad informationspåverkan. I centrum står Försvarets forskningsanstalt (FOA). Enligt schablonbilden var det en högborg för tillämpad kunskap inom teknik, naturvetenskap och i någon mån samhällsvetenskap, men författaren kan påvisa att olika typer av humanistisk kunskap även spelade en viktig roll. Det handlade särskilt om källkritik samt filosofisk kunskap om bedömning eller värdering av argument och utsagor i texter. Mer generellt belyser Bertilssons kapitel den betydelse som humaniora hade i efterkrigstidens svenska totalförsvaret och de faktorer och kunskapsaktörer som var av störst vikt.

I ett samförfattat kapitel sätter Linnéa Lindsköld, Erik Erlanson och

Peter Henning efterkrigstidens framväxande kulturpolitik i belysning. När kulturpolitiken etablerades i välfärdssamhället användes statistiska metoder för att identifiera befolkningens kulturella aktiviteter och intressen, ett kalkylerande som även inkluderade den enskilda medborgarens estetiska preferenser. I studier av den moderna kulturpolitikens tillblivelse har därför ofta kopplingarna till det samhällsvetenskapliga kunskapskomplexet betonats starkt. Genom att lyfta fram exempel från centrala kulturpolitiska dokument, med särskilt fokus på läsning, belyser författarna andra aspekter av detta händelseförlopp. De visar att även humanistisk kunskap hade en stark påverkan på kulturpolitikens utformning. Parallellt med de statistiska undersökningarna, vilka etablerade befolkningens kulturkonsumtion som ett föremål för politisk styrning, identifierade den kulturpolitiska diskursen även ett område utom räckhåll för dessa metoder. Det rörde sig bland annat om tankar på hur människan ska förändras i positiv riktning med stöd av kultur i allmänhet och skönlitteratur i synnerhet. Häri aktualiseras också begreppet humanism och dess relation till humaniora.

Ingrid Berg tar sin utgångspunkt i en uppmärksammas händelse i efterkrigstidens globala historia: flytten av templen i Abu Simbel och den diskussion om bevarandet av en äldre kulturmiljö kontra modernitetens framfart som denna utlöste. I Sverige kom den spektakulära operationen i Egypten att under 1970-talet leta sig in i tre konflikter om hotade kulturhistoriska miljöer och fungera som en viktig referenspunkt för dem: almstriden, Gerlachska huset i Varberg samt Gopsmorstugorna utanför Mora. Berg argumenterar för att dessa strider synliggjorde en uppsättning humanistiska värden som senare kom att omsättas i bevarandepraktiker. Genom att studera debatter om kulturarvmiljöer kan hon åskådliggöra humanioras roll i efterkrigstidens diskurs om den rationella, tekniskt präglade samhällsplaneringen.

Ragni Svensson Stringberg tar i sitt kapitel utgångspunkt i den så kallade hemspråksreformen som trädde i kraft 1977. I och med denna fick en ny syn på språkinläring och minoriteters språksituation praktiskt genomslag i svensk politik. I detta kapitel spårar Svensson Stringberg vilken syn på tvåspråkighet som humanistisk kunskap som låg till grund för hemspråksreformen, samt dess språkvetenskapliga och samhälleliga kontext.

Särskilt utrymme får Tove Skutnabb-Kangas, forskare i nordiska språk, som med sin kompetens inom detta ämne och skarpa debattstil intog en betydelsefull men säregen position som humanistisk kunskapsaktör i välfärdssamhället.

Som sagt har vi avslutningsvis bett Isak Hammar reflektera över antologins innehåll och sätta in detta i ett större sammanhang. Hammar introducerar här det internationella forskningsfältet *history of humanities*, diskuterar varför det har en högkonjunktur för tillfället och dess vetenskapliga och samhällseliga relevans. Sedan ställer han den här bokens kapitel och forskningsfältet i ömsesidig belysning och menar att den samhällsinriktade humanioras historia som här framträder delvis är något annat än de internationellt dominerande trenderna. Hammar ser här en parallell till hur kunskapshistoria framstått som mer politiskt och samhällsligt inriktad i Sverige än *history of knowledge* utomlands. En slutsats blir att "[k]anske kan man här snarare tala om sammansvetsning av fälten på svensk basis – en humanioras kunskapshistoria".

Avslutning

Med den här boken vill vi bidra med ny kunskap om humanioras roll i efterkrigstidens välfärdssamhälle. Som diskuterats tidigare i inledningen kan man säga att vi gör detta på några olika plan. För det första vill vi närma oss frågan om humanioras verkan och ställning i efterkrigstidens samhälle. Vårt intryck är att den vanliga bilden av humanioras marginalisering eller kris behöver problematiseras. Nog förändrades kunskaps-samhället och humanioras position något, men kunskapsområdet spelade roll på många – ibland oväntade – platser under tidsperioden. Här framträder inte enbart de traditionellt tunga humanistiska ämnena som historia och litteraturhistoria/litteraturvetenskap, utan flera mer perifera, ibland nyare, men avgjort humanistiska ämnesområden, vilket också är en poäng om man vill förstå hur humanistisk kunskap verkade i välfärdssamhället. Vidare, och relaterat till detta, menar vi att den här boken fyller en funktion genom att föreslå ett sätt att studera humanioras historia som skiljer sig från hur detta ofta gjorts i det internationella forskningsfältet: vi vänder oss här mot offentligheten, politiken och statliga institutioner.

Det är således i någon mening cirkulationen av humaniora, inte dess institutionella uttryck, som vi ställer i fokus här. Därigenom framträder också en annorlunda, kompletterande bild av historieskrivningens gängse syn på efterkrigstidens välfärdssamhälle.

Liknande argument har redaktörerna till den här antologin framfört i vad som kan kallas en syskonbok. I den samförfattade monografin *Humanister i offentligheten* (2022) har vi tagit fasta på humanioras samhälleliga kunskaps-cirkulation genom en undersökning av ett antal kunskapsarenor och kunskapsaktörer. Monografin hade ett än tydligare kunskapshistoriskt metodologiskt fokus på aktörer och arenor, samt var koncentrerad till 1960- och 1970-talen. På så sätt var den mer homogen och sammanhängande i perspektiv och tid än denna antologi. Här kan i stället en större empirisk, teoretisk och metodisk mångfald träda fram. Därmed kommer fler aspekter av det humanistiska kunskapsområdets plats i välfärdssamhället upp till ytan och vi hoppas således att den här boken kan fördjupa och vidga förståelsen av humaniora under efterkrigstiden. Vår ambition är att de båda böckerna på så vis kan komplettera och berika varandra.

Noter

1. Se också Östh Gustafssons monografi i ämnet: Hampus Östh Gustafsson, *Folkhemets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980* (Göteborg: Daidalos, 2020a).

2. Tomas Forser (red.), *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige: en antologi* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1978); Svante Nordin, *Humaniora i Sverige: Framväxt, guldålder, kris* (Stockholm: Atlantis, 2008). För en analys se Hampus Östh Gustafsson, "Mobilising the Outsider: Crisis and Histories of the Humanities in the 1970s Scandinavian Welfare States", i Johan Östling, Niklas Olsen & David Larsson Heidenblad (red.), *Histories of Knowledge in Postwar Scandinavia: Actors, Arenas, and Aspirations* (Abingdon, Oxon: Routledge, 2020b).

3. Marie Cronqvist & Isak Hammar, "Humaniora i tanken: Tankesmedjan Humtank i går, i dag och i morgon", i Henrik Rahm, David Dunér, Sten Hidal & Bibi Jonsson (red.), *IPallas Athenas huvud: Hundra år av humaniora* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2020).

4. Jesper Eckhardt Larsen & Martin Wiklund (red.), *Humaniora i kunskapssamhället: En nordisk debattbok* (Malmö: NSU Press, 2012); Anders Ekström & Sverker Sörlin,

Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle (Stockholm: Norstedt, 2012); Tomas Forser & Thomas Karlsruhn (red.), *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter* (Göteborg: Daidalos, 2013).

5. Linus Salö (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag* (Stockholm: Dialogos, 2021); Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson Stringberg, *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2022a); Anders Ekström & Hampus Östh Gustafsson (red.), *The Humanities and the Modern Politics of Knowledge: The Impact and Organization of the Humanities in Sweden, 1800–2020* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022).

6. Sverker Sörlin, "Humanvetenskapernas verkningar: Större än vi förut vetat", i Linus Salö (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag* (Stockholm: Dialogos, 2021), s. 321, 323.

7. En liknande men något mer utförlig diskussion om de teoretiska perspektiven och forskningsfälten *history of humanities* och *history of knowledge* förs i den monografi som redaktörerna för denna bok gemensamt författat. Så, för en fördjupning, se inledningskapitlet i Östling, Jansson & Svensson Stringberg 2022a.

8. Ett konkret exempel på hur humaniora skiftat är att den latinska pluralformen humaniora (eg. *studia humaniora* = "de mänskligare studierna") på svenska blivit ett kollektivsingular, exempelvis i "digital humaniora" snarare än det grammatiskt mer korrekta "digitala humaniora". Här kan man ana en språklig förändring som har ett ursprung i forskjutmningen av humanioras identitet och tyngdpunkt – i den humaniora som var mer inriktad på klassisk bildning och hade täta band till läroverken hade detta förfuskande av latinet knappast accepterats. I denna antologi har vi låtit den språkliga förändringen få synas och inte gett författarna några instruktioner kring vilket som ska användas. Själva följer vi den variant vi också hade i vår monografi och använder därför singularformen. Om begreppets historia se Hampus Östh Gustafsson, "Humaniora", i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm: Fri Tanke, 2022).

9. En översikt över humaniora under efterkrigstiden som fokuserar på Göteborgs universitet men ger en bra bild vad gäller Sverige som helhet är Bo Lindberg & Ingemar Nilsson, *Göteborgs universitets historia II: Ett växande universitet* (Göteborg: Rektorsämbetet, Göteborgs universitet, 1996), s. 82–165. Många introducerande verk om humaniora och humanioras historia har begreppsdiskussioner liknande den vi för här. Se till exempel Rens Bod, *A New History of the Humanities: The Search for Principles and Patterns From Antiquity to the Present* (Oxford: Oxford University Press, 2013); Michiel Leezenberg & Gerard de Vries, *History and Philosophy of the Humanities: An Introduction* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2019). En begreppshistoriskt inriktad diskussion med tyngdpunkt på det svenska fallet är Östh Gustafsson 2022.

10. Linus Salö, Sverker Sörlin & Mats Benner, "Humanvetenskapernas kunskaps-

politik: En inledning”, i Linus Salö (red.), *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag* (Stockholm: Dialogos, 2021).

11. Se kapitel 1 i Jonas Hansson, *Humanismens kris: Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933* (Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999). Se även Östh Gustafsson 2022, s. 174–175.

12. Anthony Grafton & Lisa Jardine, *From Humanism to the Humanities: Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986).

13. Östh Gustafsson 2020a, s. 68–70.

14. Nod inom fältet är organisationen Society for the History of the Humanities, som bland annat ger ut tidskriften *History of Humanities* sedan 2016. En programmatisk artikel som introducerade det första numret och fältet är Rens Bod, Julia Kursell, Jaap Maat & Thijs Weststeijn, ”A New Field: History of Humanities”, *History of Humanities*, 1:1 (2016). Givetvis har det funnits forskning om humaniora även tidigare, också på svensk mark och om svenska fall. För en mer utförlig diskussion om detta se Östling, Jansson & Svensson Stringberg 2022a, s. 13–17, 326–329.

15. Johan Östling, ”Circulating Knowledge in Public Arenas: Toward a New History of the Postwar Humanities”, *History of Humanities*, 6:2 (2021); Johan Östling, Anton Jansson & Ragni Svensson, ”Public Arenas of the Humanities: The Circulation of Knowledge in the Postwar Period”, i Anders Ekström & Hampus Östh Gustafsson (red.), *The Humanities and the Modern Politics of Knowledge: The Impact and Organization of the Humanities in Sweden, 1800–2020* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022b)

16. Detta är förstås något schematiskt formulerat. Och det var inte så att välfärden realiserades enligt en förutbestämd, fastslagen plan. Snarare blev den till i processen och formades av vad sammanhanget tillät. Se Klas Åmark, *Hundra år av välfärdspolitik: Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige* (Umeå: Boréa, 2005). Yvonne Hirdman kallar specifikt åren 1945–1966 för arbetarrörelsens ”skördetid” i sin översikt över dess historia. Yvonne Hirdman, *Vi bygger landet: Den svenska arbetarrörelsens historia från Per Göttrik till Olof Palme* (Stockholm: Tiden, 1990).

17. Gunnar Inghe & Maj-Britt Inghe, *Den ofärdiga välfärden* (Stockholm: Tidens förlag/Folksam, 1967), s. 13. Uttrycket folkhem förekom, men var perifert under den tidiga efterkrigstiden och blev först kring 1990 ett nyckelbegrepp i en form av nostalgisk vurm för det tidigare 1900-talet. Se Nils Edling, ”The Languages of Welfare in Sweden”, i Nils Edling (red.), *The Changing Meanings of the Welfare State: Histories of a Key Concept in the Nordic Countries* (New York: Berghahn, 2019a), s. 82–83, 105–107. Om folkhemsbegreppet har också Henrik Björck skrivit, se Henrik Björck, *Folkhemsbyggare* (Stockholm: Atlantis, 2008), s. 13–52; Henrik Björck, ”Det politiska folkhemsbegreppet: Tillkomstens kontexter”, i Mats Andrén, Henrik Björck, Johan Kärfelt & Cecilia Rosengren (red.), *Språket i historien – historien i språket: En vänbok till Bo Lindberg* (Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet, 2011);

Henrik Björck, ”Folkhem”, i Jonas Hansson & Kristiina Savin, *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm: Fri Tanke, 2022).

18. Valfärdsstat och välfärdssamhälle användes ofta som relativt utbytbara begrepp under efterkrigstiden, även om det något ”varmare” välfärdssamhälle kom att dominera något under 1960-talet. Edling 2019a, s. 88, 111. Se också Nils Edling, ”Introduction”, i Nils Edling (red.), *The Changing Meanings of the Welfare State: Histories of a Key Concept in the Nordic Countries* (New York: Berghahn, 2019b), s. 11. För en översikt över välfärdssamhället med ett bredare kulturhistoriskt perspektiv se det av Urban Lundberg författade kapitlet ”Socialsverige blir välfärdsstat” i Yvonne Hirdman, Jenny Björkman & Urban Lundberg, *Sveriges historia: 1920–1965* (Stockholm: Norstedt, 2012), s. 562–620.

19. Lindberg & Nilsson 1996, s. 95–101.

20. Anton Jansson & Hjalmar Falk, ”Religion i det svenska idéhistorieämnet: Översikt och reflektion”, *Lychmos* (2017), s. 76.

21. Utförligare beskrivning av fältets framväxt med konkreta exempel finns i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar, ”Introduction: Developing the History of Knowledge”, i Johan Östling, David Larsson Heidenblad & Anna Nilsson Hammar (red.), *Forms of Knowledge: Developing the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press, 2020); Anton Jansson & Maria Simonsen, ”Kunskapshistoria, idéhistoria och annan historia: En översikt i skandinaviskt perspektiv”, *Slagmark*, 81 (2020). Se också inledningskapitlet i Östling, Jansson & Svensson Stringberg 2022a.

22. Johan Östling & David Larsson Heidenblad, ”Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp”, *Historisk tidskrift*, 137:2 (2017); Johan Östling, David Larsson Heidenblad, Erling Sandmo, Anna Nilsson Hammar & Kari Nordberg, ”The History of Knowledge and the Circulation of Knowledge”, i Johan Östling, Erling Sandmo, David Larsson Heidenblad, Anna Nilsson Hammar & Kari Nordberg (red.), *Circulation of Knowledge: Explorations in the History of Knowledge* (Lund: Nordic Academic Press, 2018). Angående kunskapens betydelse och verkan är det också huvudfokus i den av Linus Salö redigerade antologin om humanvetenskaperna, Salö (red.) 2021.

23. Johan Östling, ”En kunskapsarena och dess aktörer: Under strecket och kunskaps-cirkulation i 1960-talets offentlighet”, *Historisk tidskrift*, 140:1 (2020), s. 119. Se även Johan Östling, ”Circulation, Arenas, and the Quest for Public Knowledge: Historical Currents and Analytical Frameworks”, *History and Theory*, 59:4 (2020).

24. Östling, Jansson & Svensson Stringberg 2022a.

25. Denna tredelade syn på humanistiska kunskapsaktörer utvecklas i Östling, Jansson & Svensson 2022a, s. 305–307.

26. Tobias Dalberg, *Mot lärdomens topp: Svenska humanisters och samhällsvetares ursprung, utbildning och yrkesbana under 1900-talets första hälft* (Uppsala: Uppsala universitet, 2018).

27. David Larsson Heidenblad, *Den gröna vändningen: En ny kunskapshistoria om miljöfrågornas genombrott under efterkrigstiden* (Lund: Nordic Academic Press, 2021), s. 15–18.

28. Ekström & Sörlin 2012.